

Ders 7

Ыңгайлар (Kipler)

Fiiller, cümle içinde özne tarafından yapılan hareketi belirtmek için çeşitli çekim ekleri alırlar. Bu demektir ki yüklem özneyle belli bir zaman ve şahıs ekleri eşliğinde münasebet kurar. Fiilin kök veya gövde şekillerine eklenerek onları faile bağlayan ekler fiilin çekimleri veya kipleri denir. Bu ekler, fiilin anlamına müdahale etmeksizin onun sadece şekilsel (gramer) anlamlarını değiştirir. Şahıs kategorisi bütün fiiller için umumî olduğu halde zaman bildirimlerinin bütün fiiller için gösterilmesi şart değil. Fiil çekimleri genel olarak görevlerini iki fonksyon üzerinde yaparlar.

Birincisi, *баяндагыч* (bildirme) kipleridir. *Этииттин чактары* diye adlandırılan bu fonksyon, yapılan, yapılmakta olan ve yapılacak hareketleri bildirir ve fiilin *чак* (zaman) ile ilgili fonksyonudur. Fiil bu fonksyonunu zaman ekleri vasıtasıyla yerine getirir: *Мен көрдүм/ көрүп турамын/көрөмүн.* (Ben gördüm/ görüyorum/ göreceğim) gibi. Kırgızcada genel olarak hareketler, durumlar üç zaman etrefinde incelenir:

<i>Өткөн чак</i>	Geçmiş zaman
<i>Учур чак</i>	Şimdiki zaman
<i>Келер чак</i>	Gelecek zaman

Жаңыл окуусун бүтүрүп, жаңы эле айылга келди.

Осмондун келинчеги уул төрөптүр.

Мырзабек акыркы убакта спортто мыкты мелдештер өткөрүп жатат.

Атам эртең кайра дагы командировкага кеткени жатат.

Студенттер жакында жайкы эс алууга тарашат.

Мелис жакшы даярданса быйыл окууга өтүп калар.

İkincisi ise *ыңгайлаштырма* (tasarlama) fonksyonudur. Burada hareketin yapılması özne tarafından belli durumlara göre tasarlanır. Kırgız gramerlerinde bu fonksyon için *Этииттин ыңгайлары* (Fiil kipleri) terimi kullanılır. Kırgızcada fiilin aşağıdaki gibi tasarlama kipleri vardır.

<i>Буйрук ыңгай</i>	Emir kipi
<i>Шарттуу ыңгай</i>	Şart kipi
<i>Тилек ыңгай</i>	İstek kipi
<i>Ният ыңгай</i>	Niyet kipi
<i>Керек ыңгай¹</i>	Gereklilik kipi.

Сен отур, апа, телефонду мен алайын.

¹ Kırgız gramerlerinde fiilin bu şekline ayrı kip olarak bakılmamış ve hususi bir terimle de adlandırılmamıştır. Türkçedeki ayrı kip türü olarak bakılmasının Kırgızca için de uygun olabileceği düşüncesiyle 1994-1995 yıllarında Türk Dil Kurumu'nun Ortak Dil Projesi kapsamında yazdığımız ve hala da yayımlanmamış gramerimizde “Kerek ıñgay” terimini ilk defa kullanmıştık. Bu terim, daha sonra bu yayımlanmamış proje malzemesinden yararlanan yazarlar tarafından (bkz. Kasapoğlu-Çengel, H., *Kırgız Türkçesi Grameri*, Ankara, 2005.s.249) “benimsenerek” kullanılmıştır.

Дүкөндү кечинде эрте жапкыла, эртең менен эрте ачкыла!
Сен жалгыз баргандан коркосуң го, мен да барбайымбы?
Жаныбек жаңы командага кошулбасынбы?
Кемел барып, Жакып карыянын чөбүн чабышыптыр
Убакыт өткөрбөстөн дипломдук ишин үчүн материал чогултушуң керек.
Мен да Айдай жемдей атактуу балерине болсом дейм.

Kaynaklar

- Abduldayev E., Azırkı kırıgız tili. Bışkek, 1998.
- Asanaliev Ü., Lobnor tilinin grammatikalık kıskaçı oçerki, Frunze,1964.
- Bartold V.V., Kirgızı.- Soçineniya. M.,1963, T.2, Çast I., s.509-510.
- Baskakov N.A., Tyurkskiye yazıkı. Moskova ,1960.
- Batmanov İ.A., Kratkoye vvedeniye v izuçeniye kirgizskogo yazıkı. Frunze, 1947.
- Batmanov İ.A., Sovremennıy kirgizskiy yazık. Frunze,1963.
- Baytur A., Kırıgız tarıhının leksiyaları. Bışkek,1992.
- Biçurin N.Y. Sobraniya soçineniy o narodah, obitavřih v Sredney Azii v drevniye vremena. T.I, M.-L.,1950.
- Cumakunova,G. (2002).“Kırıgız Türkçesi”. Türkler Ansiklopedisi.Ankara:Yeni Türkiye Yay. Cilt 19, s.596-606.
- Cumakunova, G. (2005). Türkçe-Kırıgızca Sözlük. Bışkek: Manas Üniversitesi Yayınları.-1000s.
- Cumakunova, G.(1999). Rahat Razak ile beraber, Baldar angemeleri. (Türkçeden Kırıgızcaya). Ankara: Diyanet İşl. Başk.Yay. 1- 112s.
- Cumakunova, G.(1999). Rahat Razak ile beraber, Baldar angemeleri. Ankara: Diyanet İşl. Başk.Yay. 1- 112s.
- Cumakunova, G.(2001). Engin Köseođlu: Tonton Ene. Ankara: Diyanet İşl. Başk.Yay. 1-88.
- Cumakunova, G.(2003). Veli Aba. Ankara: Diyanet İşl.Başk. Yay.1-136.
- Cusupakmatov L.,Otnořeniye kirgizskogo yazıkı k sibirskim tyurkskim yazıkam. Frunze,1983.
- Çorotegin T.K., Moldokasımov K.S., Kırıgızdardın cana Kırıgızstandın tarıhı. Bışkek,2000.
- Direnkova N.P., Grammatika şorskogo yazıkı. Moskva,1979.
- Grammatika hakasskogo yazıkı. Moskva, 1975.
- Hu Zhen-Hua, Guy İmart, Fu-Yü Girgis : A tentative description of the Easternmost turkic language. Univ. Of Calif. at Santa Barbara.
- İshakov F.G., Palmbah A.A. Grammatika tuvinskogo yazıkı. Moskva,1961.
- Karayev O., Vostoçniye avtorı o kırıgızah. Bışkek,1994.
- Kırıgız adabiy tilinin grammatıkası. Frunze, 1980.
- Malov S.E. Drevniye i novıye tyurkskiye yazıkı.-İzvestiya AN SSSR, T.XI, Vıp.2., Moskva,1952.
- Malov S.E., Lobnorskiy yazık, Frunze,1956.

- Malov S.E., Yazık celtih uygurov: Slovar, grammatika. Alma-Ata,1957.
- Malov S.E., Yeniseyskaya pismennost tyurkov: Tekstı i perevodı.M.-L., 1952.
- Oruzbayeva B.O., Kirgizskiy yazık.- Yazıki mira: Tyurkskiye yazıki.- Bişkek,1997,s.286-289.
- Tınıstanov K.,Kırız tili. T.I-II, İstanbul,1998.
- Tenişev E.R., Drevniy kirgizskiy yazık, Bişkek,1997.
- Tenişev E.R., O dialektah uygurskogo yazıka Sinszyana.- Tyurkologiçeskiye issledovaniya. M.-L.,1963.
- Tenişev E.R., O yazıke kırızov uyezda Fuüy (KNR).- Voprosı yazıkoznaniya,1966, No 7, s.88-95.
- Tenişev E.R., Stroy sarı-uygurskogo yazıka. M.,1976.
- Tekin T., Türk Dil ve Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi.- Erdem Dergisi.C.5,sayı 13,1990. S.141-168.
- Yunusaliyev B.M.,Kırız dialektologiyası, Frunze,1971.
- Yunusaliyev B.M., Problema formirovaniya obşenarodnogo kirgizskogo yazıka.- Voprosı yazıkoznaniya,1955, N 2, s.30-41.